



в присутності партійних структур села. На Хмельниччині зберігся обряд ожитнювання після того, як дитині давали ім'я, на сцену виходив хоро-вод дівчат, в центрі якого – мати новонародженого. Вона тримала в руках тарілку, на якій лежали пучечки з жита та квітів – символ життя, добробуту, радощів, потім вона роздавала їх присутнім, а ті висловлювали свої побажання новонародженій дитині та її батькам, обдаровуючи їх.

На Житомирщині також існував цей звичай, але в іншій формі. Батькам вручали символічні букети квітів: якщо народилась дівчинка – калину (краса), якщо хлопчик – дубові листочки (міць), а також жито [9, 16].

Досить поширеними стали іменини – річниця з дня народження дитини, а також круглі дати дорослих: двадцятип'ятиріччя, п'ятдесятиріччя тощо.

Влада популяризувала і урочисте відзначення проведів у армію, священного обов'язку кожного юнака. У них збереглися традиційні риси: влаштування проведів сім'єю, певне розміщення гостей за столом, звичай дарування (подарунок вручався після частування вином, поставленим на миску з зерном), перев'язування новобранця червоною стрічкою тощо. До традиційної частини тепер додавалася неодмінна громадська: у сільському клубі влаштовувався концерт, для якого були характерними виступи представників громадських організацій [7, 40].

Шкільні свята також набули нового значення. Особливо популярними стали перший і останній дзвінок, день букваря, шкільний день урожаю, відкриття піонерського літа, свято дружби, день повноліття, випускний вечір та інші.

Відбулася адаптація і календарних народних звичаїв. Саме в цей період в Україні стали популярними календарні народні звичаї, що найменше перебували під впливом християнської ідеології. У статусі вторинних форм фольклору вони увійшли в систему радянської обрядовості та за кілька років перетворились у багатьох місцевостях на сталу традицію.

Найулюбленішим зимовим святом продовжував залишатися Новий Рік. До нього в кожній сім'ї, в кожному колективі готували-ся заздалегідь, намагаючись відзначити цю подію по-особливому. Доповненням до новорічного свята стали традиційні календарні пісні українського народу – колядки та щедрівки [10, 139].

Продовжував існувати звичай ставити і прикрашати новорічну ялинку, що символізувала вічну молодість і довголіття. Під нарядно прибраною і освітленою різнокольоровими вогнями лі-совою красунею у кожній сім'ї для дітей розкладалися новорічні подарунки, влаштовувалися веселі ігри, дитячі розваги. У палацах, клубах, театрах, на площах міст і сіл повсюдно встановлювалися великі громадські ялинки, навколо яких проходили народні гуляння дорослих і дітей, кар-навали ряжених, театралізовані видовища, концерти. В цей час традицією новорічної ночі стало також збиратися сім'єю у товаристві родичів і друзів за святковим столом, рівно о 12-й годині слухати пере-дзвін кремлівських курантів із Москви [11, 5].

У 1950-х – 1960-х роках в Україні неодноразово робилися спроби відродити Масляну – стародавнє народне свято. Воно увійшло в побут під назвою

„Проводи зими” та увібрало в себе дуже багато рис ще язичницьких часів [12, 186]. Розважальну частину свята становили народні звичаї та традиції, такі, як спалення опудала Зими, ряження, календарні пісні-веснянки, театралізовані сценки.

Також досить популярним народним святом залишилося свято Івана Купала, якому були властиві театралізовані ігри, купальські пісні та обряди. Купальські вогонь, вода, рослини стали поетичними символами, а квітка папороті сприймалася як казковий образ, що втілював вічне прагнення людини до пізнання самого себе і таємниць природи.

Таким чином, у період „відлиги” було розгорнуто широку роботу зі створення системи нової позарелігійної обрядовості. З'явилося дуже багато нових свят, присвячених трудовій тематиці, які відповідали радянським будням, прославляючи існуючий на той час спосіб життя, пропагуючи ідеали комунізму.

Проте, незважаючи на старання партійної номенклатури, календарно-побутова обрядовість змогла пристосуватися до нових умов, адаптувавши давні українські традиції до реалій радянського способу життя.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 4283.
2. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України. – Ч. 2. – Полтава.
3. Новий побут і атеїстичне виховання трудящих // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 3.
4. Бражник І.І. Радянська святковість – дійова форма боротьби з релігійними пережитками // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 3.
5. ЦДАГОУ – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 4283.
6. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: Арт Ек, 1998.
7. Кравець О.М. Сучасні сімейно-побутові звичаї та обряди // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 3.
8. ЦДАГОУ – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 4283.
9. Гірник Т.Д. Шляхи становлення нової святковості та обрядовості. – К.: Наукова думка, 1967.
10. Наулко В.І. Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1993.
11. Кувеньова О.Ф. Свята колгоспної України. – К.: Т-во Знання, 1963.
12. Гагарлюк О. Побут і релігія. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1968.

С.В. Чмільова

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 90-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Україна є багатонаціональною державою. За уточненими даними Всеукраїнського перепису 2001 р., в країні проживає понад 130 національностей і народностей [1, 11]. У період радикальних змін кінця ХХ ст., коли виникло чимало економічних, соціальних, політичних, екологічних та інших проблем, постала і проблема міжнаціональних взаємин. Причина цього відома: десятиріччями ігнорувалися суто національні інтереси, проводилася тотальна русифікація, уніфікувалися всі сторони життя в різних регіонах. Про культуру будь-якої нації в колишньому Союзі



мова не йшла – культура була одна, загальна – радянська. Етнічність як основа духовності людства, самоусвідомлення, самовираження також не розглядалась. Та, незважаючи на все це, в Україні, особливо на селі, збереглися традиційні риси національної культури, звичаї, обряди, моральні норми поведінки. Оскільки українське село є поліетнічним середовищем, в якому представники окремої нації проживають більш компактно, порівняно з містом, то зазначена вище проблема тут набуває особливої актуальності.

Національні проблеми, різні аспекти міжнаціональних стосунків, життя етноменшин у 90-ті роки ХХ ст., можна сказати, знайшли висвітлення у наукових розробках дослідників [2; 3; 4; 9], у часописах „Державність”, „Відродження. Часопис з питань культури та освіти національних меншин України”, альманасі „Етнос України” та ін. Питання вивчалися на загальному тлі України або ж стосувалися певного її регіону, наприклад Криму [5]. Однак такому питанню, як специфіка життя нацменшин у сільській місцевості, їхня асиміляція з місцевим населенням, приділялась незначна увага (можемо назвати хіба що одне ґрунтовне дослідження у цьому напрямі – праця М.М. Вівчарика [6]).

У пропонованій статті автор ставить за мету на основі аналізу фактичного матеріалу простежити особливості відродження і розвитку культур національних меншин в українському селі. Об'єкт дослідження – українське село 90-х років ХХ ст., предмет – культурний розвиток нацменшин в українському селі окресленого періоду.

Крім українців у нашій державі живуть представники багатьох інших народів, які належать до різних етнолінгвістичних сімей. Значними національними групами в Україні є молдавани, які мешкають переважно в Одеській та Чернівецькій областях; румуни – у Чернівецькій та Закарпатській; поляки – у Житомирській, Хмельницькій та Львівській; німці – у Запорізькій; гагаузи – в Одеській; болгары – в Одеській та Запорізькій; греки – в Донецькій, Одеській та Криму; вірмени – у Донецькій, Харківській і Криму; цигани – в Закарпатській; кримські татари – у Криму та Херсонській області та ін. [1, 12]. Крім того, в Україні проживають і представники зовсім невеликих народностей. Так, у Донецькій області, а також у с. Новомлинівці Куйбишевського району Запорізької області живуть уруми, раніше відомі під назвою „маріупольські греки” [7, 20].

Більшість представників національних меншин, які обрали для постійного проживання Україну, компактно проживають саме в сільській місцевості. Окремі села можуть бути виключно моноетнічними (наприклад, на Закарпатті румунські села Діброва Рахівського і Топчине Тячівського району, словацькі села Сторожниця і Анталовці Ужгородського району, німецьке Нове Село Мукачівського району (до речі, це одне з перших німецьких поселень, які утворилися на Закарпатті на початку 20-х років ХVІІІ ст. і збереглися дотепер) [8, 94].

Загалом на території України на початку 90-х років ХХ ст. в селах мешкало понад 50 етнічних спільнот, нараховувалося вісім районів, близько сотні сільських рад і 150 сіл, в яких більшість становили громадяни однієї національності [6, 16].

Історія і культура нацменшин розвиваються у тісному взаємозв'язку з культурою українців. Процес національного відродження, який розпочався в Україні, охопив практично всі народи, національні групи, що проживають у її межах, зросло прагнення різномовних етносів до збереження своєї культурної і духовної самобутності.

Права національних меншин, у тому числі і культурні, в Українській державі затверджені законодавством („Декларація прав національностей України”, Закон „Про національні меншини України”, Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” та ін.). Всім національностям гарантовано збереження їхнього традиційного розселення і забезпечення існування національно-територіальних одиниць. У 90-х роках ХХ ст. постійно збільшувалася кількість національно-культурних товариств меншин, з'являлися регіональні центри з вирішення різноманітних проблем національних меншин. У травні 1999 р. було офіційно зареєстровано 25 всеукраїнських і 175 регіональних громадських організацій меншин, а також 6 об'єднань таких організацій. Крім того, в лютому 2000 р. понад 100 національних громадських організацій створили Міжнародний форум України [9, 254]. За представниками меншин визнано право вільного розвитку їхніх мов (у загальноосвітніх закладах викладання здійснюється, окрім українською, також російською, польською, румунською, угорською, болгарською, кримськотатарською та іншими мовами). В Україні налагоджено видавництво літератури мовами національних меншин, зокрема перекладних підручників.

Багатонаціональність характерна окремим регіонам. Так, у Криму мешкають представники понад 100 націй, народностей і національних груп загальною чисельністю 2,5 млн чол. [3, 72]. Однією з актуальних соціальних проблем є проблема, пов'язана з поверненням татар, які зіткнулися з такими труднощами, як відсутність житла, безробіття. Якщо в довоєнний період у сільській місцевості Криму проживало 82 %, а в містах – 18 % кримських татар, то в зазначений період соціально-професійний склад кримськотатарського населення під впливом урбанізаційних процесів радикально змінився. Результати опитування засвідчили, що близько 63 % репатріантів побажали оселитися в міській місцевості і лише 37 % – у сільській, що ускладнює проблему регіонального розселення [5, 27].

В Автономній Республіці Крим тривалий час проблемним було також питання мови навчання дітей: у 1980-ті роки функціонували навчально-виховні заклади лише з російською мовою навчання, і лише з 1990 р. почали відкриватися заклади з іншими мовами навчання – кримськотатарською та українською [10, 6].

Етнічною строкатістю населення характеризується також Закарпатська область. Цьому сприяло, зокрема, вигідне географічне розташування Закарпаття: через його територію здавна проходять важливі шляхи сполучення між Східною і Західною Європою. Внаслідок цього в різні історичні періоди на Закарпатті селилися угорці, румуни, чехи, словаки, поляки, болгары, цигани, євреї та ін. Після Великої Вітчизняної війни тут з'явилася значна частина росіян та білорусів,



а під кінець XX ст. – певна кількість переселенців із кавказьких країн (Вірменії, Чечні, Осетії). На початку 1990-х років в області проживало понад 75 національностей, зокрема угорців – 160 тис., росіян – 50,9 тис., румун – 30,3 тис., циган – 12,9 тис., словаків – 7,5 тис., чехів – 516 чол., німців – 3,6 тис., євреїв – 2,4 тис. чол. [11, 26].

На сучасному етапі управління культури та його установи на місцях проводять помітну спільну з громадськими організаціями роботу у справі національного відродження всіх національних груп області, задоволення їхніх культурних запитів. Із цією метою створено розгорнуту мережу установ культури й мистецтва. Так, у середині 1990-х років в області діяло 137 клубних установ, із яких в угорських селах – 115, словацьких – 7, німецьких – 5, румунських – 10 [11, 27]. У цих закладах працюють аматорські колективи, які багато роблять для відродження і популяризації народних свят і обрядів, ігор, ремесел, характерних для національних меншин Закарпаття. Так, наприклад, діють об'єднання любителів фольклору російського – „Красная калина”, грецького – „Витоки”, клуб німецької національної культури „Відродження” і клуб національної культури чехів „Богемія” [12, 7].

У Виноградському районі в 1996 р. нараховувалося 15 населених пунктів, у яких компактно проживало майже 27 відсотків угорців від загальної кількості населення району. В цих селах функціонувало 17 любителських об'єднань і клубів за інтересами. Це, зокрема, клуб молодих художників „Веселка”, який діє при Будинку культури с. Шаланки, любителське об'єднання „Чарівний клубок” – при клубі с. Дівичне, клуб любителів музики „Гармонія” – при Центру дозвілля с. Петрово [11, 27]. Центри румунської культури створено в с. Біла Церква Рахівського району та с. Глибокий Потік Тячівського району [3, 74].

Позитивні зміни в житті етнічних груп прослідковуються на прикладі болгарської спільноти, що змогла зберегти свою самобутність. Яскравим прикладом може бути населення с. Кринички в Бессарабії, що становить одну з найбільш типових і численних етнографічних груп болгар, які переселилися сюди в 1828–1830 роках [3, 27]. Болгари переважно розселені в сільській місцевості Одеської області (165 тис. чол.), що становить 70 % усього болгарського населення України, але також є болгарські поселення в Запорізькій, Кіровоградській і Миколаївській областях [2, 162]. Оскільки цей народ проживає компактно і в основному в сільській місцевості України, то й зберіг свою рідну мову та опанував російську для спілкування з іншими народами. Болгарська мова в навчальних закладах вивчається як предмет. Товариства болгар організовано не лише в містах, а й у селах, зокрема „Алфатар” у с. Вільшанка Вільшанського району Кіровоградської області, а також із 1989 р. в с. Тернівка Миколаївської області. Активно розвинута серед болгар художня самодіяльність і належно ведеться культурно-просвітницька робота. Зокрема, тільки в Одеській області в кінці 1990-х років працювало 292 болгарські самодіяльні художні колективи, 30 музеїв історії болгарських сіл [2, 163].

Як переконливо свідчать сучасні спостереження дослідників, реалії духовної культури, перенесені

переселенською общиною з основної етнічної території, часто зберігаються краще, ніж на місці попереднього побутування. Прикладом цього може бути такий факт. Понад 200 років тому за царським указом (1793 р.) селяни казенної мануфактури з білоруського містечка Дубровно Могилівської губернії були переведені до міста Катеринослава (сучасний Дніпропетровськ). Вони оселилися в довколишніх селах, у т. ч. і в с. Сурське-Литовське. Фольклорист М. Чабан записав зразки фольклору білорусів цього села, пісні, збережені народною пам'яттю впродовж двох століть. Вони увійшли до видання [13] разом із деякими піснями, записаними у селах біля м. Дубровно, звідки свого часу білоруси були переселені в Україну.

У 90-ті роки XX ст. постала проблема національної освіти і виховання підростаючого покоління. Загалом склалася така ситуація, коли одні мови потрібно було буквально рятувати, оскільки не залишилося їхніх носіїв, щодо інших організувати вивчення і пропаганду. Так, наприклад, у 1989 р. відновилося вивчення рідної мови гагаузів, що було ліквідовано у 1961 р. Однак відсутність сфери застосування гагазької мови не могла не позначитися на ставленні батьків до освоєння їхніми дітьми рідної мови. Принаймні в гагазькому с. Дмитрівка, що на Одещині, довго довелось вчителю проводити роз'яснювальну роботу серед населення, щоб у 1989 р. залучити перших 87 дітей до вивчення рідної мови. З часом ця кількість зростає [2, 193]. Гагаузи – один із самобутніх народів у складі населення України, що стійко зберігає етнічну самосвідомість, рідну мову та релігію.

Основна проблема циганського населення – низький рівень освіти, розрив у рівні культури між невеликою групою циганської інтелігенції та основною масою циган, які через силу традицій не мають бажання здобувати освіту. Головним у культурі циган є закритість від усього чужого й ворожого, наявність свого світу і свого відчуття спорідненості з оточуючою їх природою і близькими людьми, потяг до волі та опір посяганням на їхню свободу. Завдяки цій духовній традиції цигани зберегли себе як один народ, незалежно від країни проживання, від поділу на етнічні групи та касти, роду занять. Циганські компактні поселення розміщені у Джанкойському районі Криму, південно-західних районах Одещини, на півдні Поділля та у Свалявському районі Закарпатської області [3, 87]. Як і в минулому, цигани займаються переважно ковальством, ювелірною справою, рибальством.

Понад 92 % сільських жителів молдавської національності зберегли рідну мову, міських понад – 51 %. Станом на вересень 1999 р. в дошкільних закладах Одеської області, де проживає майже половина молдован, рідною мовою виховувалося 1900 дітей, крім того, функціонувало 11 денних загальноосвітніх шкіл молдовськомовного навчання, разом наприкінці 1990-х років в Україні діяло 18 шкіл із молдовською мовою навчання [2, 161].

В цілому на відродження та розвиток культур нацменшин у зазначений період негативно вплинула загальна криза культурної сфери села. Як школи, так і установи культури в сільській місцевості зіткнулися із серйозними труднощами: слабким матеріально-технічним забезпеченням, проблемою виживання в



умовах ринку, комерціалізацією культури, закриттям закладів, недостатню висококваліфікованих кадрів, відпливом молодих людей. Скорочення шкіл у сільській місцевості (наприклад, із 1995 по 2000 рр. – на 246 одиниць [14, 4]) порушує виконання ст. 53 Конституції України, а також „Закону про загальну середню освіту” щодо права кожного громадянина на здобуття повної загальної середньої освіти. Разом із тим існує проблема і відкриття нових загальноосвітніх навчальних закладів для дітей та молоді кримськотатарської, німецької національностей, які прибувають до Автономної Республіки Крим та деяких південних областей. Це завдання ускладнюється ще й тим, що згадане населення не проживає компактно. Тому частково ці проблеми можна вирішити тільки шляхом організації навчання в спеціалізованих інтернатних закладах за місцем проживання чи створивши спеціальні класи при загальноосвітніх закладах.

Через слабку матеріально-технічну базу, невідповідність діяльності запитам населення також відбувається процес згорання клубної мережі (якщо в 1990 р. налічувалося 21,0 тис. клубних одиниць, то в 1995 р. – 19,8 тис., а в 2000 р. ще менше – 17,7 тис.) [15, 502]. Через те, що робота більшості клубних установ зводиться до навчально-репетиційної діяльності художніх колективів та підготовки масових закладів (раніше – радянських, нині – релігійних), скорочується кількість відвідувачів і знижується масовість художньої самодіяльності.

Поряд із школами, клубами, будинками культури, бібліотеками значну роль у збереженні національних традицій відіграють сільські музеї. Яскравим прикладом є музей у болгарському с. Зоря, що на Одещині, в якому експонується національний одяг та різні побутові речі селянина-болгарина. Особливістю музейної справи є те, що тривалий час на формуванні експозицій сільських музеїв негативно позначалася ідеологічна регламентація з боку партійних структур, які вбачали в музеях провідників своєї ідеології. Це зумовлювало надмірне зосередження в музеях експонатів агітаційно-пропагандистського характеру, замовчування ідеологічно „невигідних” сторінок місцевої історії. І лише з проголошенням незалежності України перед сільськими музеями відкрилися можливості об'єктивного дослідження, висвітлення маловідомих і замовчуваних подій минулого, збереження історико-культурної спадщини.

У зв'язку з полінаціональністю населення, значним спектром регіональних відмінностей у політичному, культурному, релігійному аспектах необхідно розвиток духовної сфери спрямовувати у плюралістичному руслі. Суто українська національна культура тісно пов'язана з величезною кількістю інших культурних явищ, наявних в Україні: відбувається взаємовплив між українською культурою і культурами національних меншин. Цей фактор необхідно враховувати при накресленні подальшого шляху розвитку духовної сфери нашого суспільства. Якщо „очистити” культуру від іноетнічних здобутків, то, швидше за все, вона відсторонить від себе людей інших національностей, збідніє. Ми ніяк не зменшуємо значення етнічного елементу в духовному житті країни, а лише, услід за дослідником І. Дзюбою [16], пропонуємо розглядати культуру як державну, тобто таку, що акумулювала в собі всі явища, витворені у

межах держави. Необхідно шукати форми співжиття різних культур, щоб не допустити втрату цілісності, унікальності кожної з них. Лише такий демократичний підхід може гарантувати особистості свободу політичного, релігійного вибору, духовного розвитку, задоволення своїх культурних потреб, а державі забезпечити активне входження до світового співтовариства.

На нашу думку, історикам, філософам, соціологам, економістам та ін. насамперед необхідно зрозуміти місце і роль селянства в минулому і сучасності; з'ясувати, що таке сучасна селянська культура і яке її майбутнє; теоретично узагальнити світовий і вітчизняний досвід модернізації села, науково обґрунтувати цілеспрямовані зміни, пов'язані з досягненням задовільної якості сільського життя. Ці питання, а також проблема самобутності етнічних спільнот країни, їх взаємодії і злагоди є складними і багатогранними, що, без сумніву, потребують ґрунтовного дослідження.

1. Статистика [Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року] // Урядовий кур'єр. – 2002. – 28 груд. (№244).
2. Українська нація: Шлях до самовизначення: Монографія / М.М. Вівчарик, П.П. Панченко, В.І. Чмихова. – К.: Вища школа, 2001.
3. Україна в етнонаціональному вимірі: Рекомендований бібліографічний покажчик. – Вип. 4 / Автор-уклад. С.М. Остапенко. – К., 2001.
4. Національні меншини України в ХХ столітті: Політико-правовий аспект / Редкол.: Курас І.Ф. (голов. ред.), Войналович В.А., Левенець Ю.А. та ін.; НАН України. Ін-т політ і етнонац. дослідж. – К., 2000.
5. Зінич В. Інтеграція кримських татар в українське суспільство // Вісник НАНУ. – 2000. – № 9.
6. Вівчарик М.М. Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – середина 90-х років). – К.: Інститут історії України, 1998.
7. Оглух Ф. Уруми Приазов'я // Берегиня. – 1996. – Чис. 1/2.
8. Малець О.О. Етнічний склад населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945–1990 роках // Carpatika – Карпатика. – Вип. 6. – Ужгород: Патент, 1999.
9. Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд.: Р.Ш. Чілачава, Т.І. Пилипенко; За ред. Р.Ш. Чілачави. – 2004.
10. Аблятинов А. Плануємо своє майбутнє // Дошкільне виховання. – 2001. – № 3.
11. Сможаник В. Окремі питання розвитку культури національних меншин на Закарпатті // Посвіт. – 1996. – № 1 (22).
12. Перегамент Д. Нотатки з республіканського семінару // Посвіт. – 1995. – № 2 (19).
13. Чабан М. „Заспявай мне матчыной мове”: Фольклор. – Д.: УкОІМА-прес, 2000.
14. Олушкина В. Мечта – компьютерный класс // Киевские ведомости. – 2001. – 1 сентября.
15. Статистичний щорічник України за 2001 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2002.
16. Дзюба І. Між культурою і політикою. – К.: Сфера, 1998.